

ПЛАН МАРШАЛЛА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті розглянуто проект державного секретаря США Джорджа Маршалла як передумову створення Північноатлантичного альянсу.

Ключові слова: Організація Північноатлантичного договору, План Маршалла, європейська інтеграція, євроатлантична інтеграція, холодна війна.

Організація Північноатлантичного договору, як провідна безпекова організація сучасності, не залишилась поза увагою дослідників. Стан наукової розробки питання свідчить про наявність певної кількості праць, які з різних позицій досліджують Організацію Північноатлантичного договору. Деякі з них висвітлюють місце НАТО у системі міжнародної безпеки [1, 13], інші аналізують перспективи євроатлантичної інтеграції України [7, 8, 9, 10, 11, 12].

Водночас бракує праць присвячених передумовам створення НАТО. Це завдання, частково, реалізує автор у запропонованій статті, розглядаючи план Маршалла як один із чинників, який сприяв створенню Організації Північноатлантичного договору. Слід зазначити, що у багатьох фундаментальних роботах, які зосереджені на історії міжнародних відносин [2, 5, 6, 14], Плану Маршалла приділяється значна увага. Проте ці праці, переважно, висвітлюють економічні аспекти Програми європейського відновлення. Тут натомість здійснюється спроба разом з економічним, розглянути і політичне значення цієї важливої американської ініціативи.

У перші роки після закінчення Другої світової війни Європа особливо відчула її руйнівні наслідки. Це був час занепаду економіки і політичної нестабільності. У такій ситуації, 5 червня 1947 р. Джордж Маршалл, державний секретар США, виступив на церемонії вручення дипломів у Гарвардському університеті, де виклав програму, яка пізніше була названа Планом Маршалла. «Говорячи про необхідність відновлення Європи, – сказав він, – ми можемо точно оцінити масштаби людських втрат, очевидне руйнування міст, заводів, шахт і залізниць, однак за останні місяці стало зрозуміло, що це очевидне руйнування, імовірно, має менш серйозний характер, ніж зміни у самій структурі європейської економіки... Давні комерційні зв'язки, приватні організації, банки, страхові й транспортні компанії зникли через втрату капіталу, поглинання або

націоналізації. Ділові структури Європи повністю зруйновано. Відновлення надто вповільнене через те, що через два роки після припинення воєнних дій, умови миру з Німеччиною й Австрією все ще не узгоджено... Правда полягає в тому, що на найближчі три або чотири роки потреби Європи в іноземному продовольстві й інших необхідних товарах, в основному з Америки, настільки перевищують її нинішню платоспроможність, що їй потрібна значна додаткова допомога, інакше вона зіштовхнеться з досить серйозним загостренням в економічній, соціальній і політичній сферах. Крім деморалізуючого ефекту для світу в цілому й можливості кризи, викликаного розпачем народів, що бідують, усім повинні бути очевидні і наслідки для економіки Сполучених Штатів... Зрозуміло, що Сполучені Штати повинні зробити все можливе, щоб надати допомогу в оздоровленні світової економіки, без чого не може бути ні політичної стабільності, ні гарантій миру» [4]. Джордж Маршалл наголошував, що американська політика спрямована не проти будь-якої країни чи доктрини, а проти голоду, убогості, розпачу і хаосу.

Після деяких вагань французький і британський уряди, провівши наради 17 та 18 червня 1947 р., вирішили утриматися від будь-яких дій, поки не переговорах із радянським урядом. Відгуки радянської преси спочатку давали надію на те, що СРСР братиме участь в економічній співпраці, яка, на думку генерала Маршалла, була передумовою для надання американської допомоги. У Східній Європі, незважаючи на побоювання, пов'язані з тим, що допомога за Планом Маршалла буде надаватися Німеччині, а це сприятиме прискоренню економічного піднесення цієї країни, загалом досить прихильно поставилися до проекту.

Радянський Союз погодився взяти участь у нараді з Францією та Англією, ця нарада відбулася у Парижі з 27 червня по 2 липня. На самому початку зустрічі прем'єр-міністр Франції Жорж

Бідо запропонував, щоб допомога, передбачена за Планом Маршалла, була надана всім країнам Європи за винятком Іспанії. Він висловив думку про негайне створення спеціальних комітетів для кожної великої галузі економіки. Крім того, пропонувалося заснувати головний комітет, який порівнюватиме балансові звіти, підготовлені спеціальними комітетами. Міністр закордонних справ Великої Британії Ернест Бевін погодився на цю пропозицію. Міністр закордонних СРСР В. Молотов виступив проти неї і піддав різкій критиці весь План Маршалла. На його думку, створення головного комітету було б замахом на національну незалежність держав. Водночас Радянський Союз та країни Східної Європи вже почали здійснювати свої плани економічного розвитку і не погодяться їх міняти. Крім того, допомога Німеччині означатиме припинення репарацій. А державам, які стали жертвами Німеччини, ці репарації вкрай потрібні. Єдине, з чим В. Молотов погодився, – це розділити американську допомогу лише між країнами-жертвами німецької агресії, без будь-якого узгодження чи координації планів розвитку національної економіки. Отже, нарада не досягла жодних результатів [2, с. 417].

Проте 3 липня 1947 р. Франція та Великобританія вирішили запросити всі європейські країни взяти участь у конференції, яка мала початися 12 липня, і розглянути американську пропозицію. Італія, Португалія, Ірландія, Греція, Нідерланди, Ісландія, Бельгія, Люксембург, Швейцарія, Туреччина, Австрія, Данія, Швеція та Норвегія відразу дали свою згоду. Всі держави з комуністичними урядами або відмовились, або поставили умови, рівнозначні відмові. Чехословаччина дала згоду і призначила свого делегата. Однак голова Ради міністрів Чехословаччини комуніст К. Готвальд був викликаний до Москви, де йому, можливо, запропонували більшу допомогу. А радянський міністр зовнішньої торгівлі прибув до Праги, і 11 липня, напередодні відкриття європейської конференції, Чехословаччина відхилила запрошення.

Конференція шістнадцяти країн відбувалася в Парижі з 12 липня по 22 вересня. За її результатами 16 держав підписали протокол, який було передано американському урядові. СРСР та всі комуністичні партії дуже гостро відреагували на План Маршалла, від якого вони добровільно самоусунулися. План Маршалла в їхньому тлумаченні уособлював американський імперіалізм, націлений на встановлення економічного та політичного диктату в Європі. Уряди, які його підписали, назвали прислужниками американського імперіалізму.

Радянське сприйняття Плану Маршалла обумовлювалося логікою холодної війни. Сталін-

ське керівництво бачило в США свого основного суперника на міжнародній арені і всіляко прагнуло не допустити поширення американського впливу в Європі. У Москві болісно сприймали будь-які спроби створити західний блок при американській гегемонії у цій коаліції. Пріоритетним напрямком у зовнішньополітичній стратегії Москви було встановлення і зміцнення радянського контролю над країнами Східної Європи. Сталін вважав радянську зону впливу найважливішим результатом війни і не збирався йти на жодні поступки Заходу в цій частині Європи. Для колишнього радянського керівництва контроль над сферою впливу був важливий з геополітичних, стратегічних та ідеологічних міркувань. Відмова СРСР від участі в Плані Маршалла стала ще одним значним кроком на шляху до розколу Європи і свідчила про радянське прагнення перетворити країни Східної Європи на свої сателіти.

Головна відповідь Радянського Союзу на План Маршалла – створення у жовтні 1947 р. Комінформу (Комуністичне бюро інформації). Комінтерн, головний орган Комуністичного Інтернаціоналу, номінально незалежний від радянського уряду, було розпущено 22 травня 1943 р. Після виступу Дж. Маршалла СРСР вирішив організувати подібний орган уже не на світовому, а на європейському рівні. Його перше засідання відбулось у вересні 1947 р. Комінформ мав стати не органом управління, а органом зв'язку і видавати в Белграді газету французькою та російською мовами. На першому засіданні були присутні представники 9 комуністичних партій Європи: СРСР, Польщі, Югославії, Болгарії, Румунії, Угорщини, Чехословаччини, Італії та Франції. У своїй доповіді російський представник А. Жданов пояснив, що світ розділився на два табори: імперіалістичний і капіталістичний, очолюваний США, та антиімперіалістичний і антикапіталістичний, керований СРСР [2, с. 417].

Слід зауважити, якщо свого часу «новий курс» адміністрації Рузвельта створив безпечні умови для розвитку капіталізму в Америці, то План Маршалла мав зробити те саме для Європи. Водночас План Маршалла був спрямований на допомогу Західній Європі відновлювати індустріальну базу, внаслідок чого зникла б необхідність у подальшій американській допомозі.

Благодійні цілі зіграли чималу роль у Плані Маршала, але не менш важливими були стратегічні міркування. Американські офіційні особи виявляли тривогу у зв'язку з певним поворотом європейської політики вліво. Невипадково в інтерв'ю газеті «Правда» 14 березня 1946 року Й. Сталін наголошував, що вплив комуністичних партій виріс не тільки у Східній Європі, а майже у всіх країнах Європи, де раніше пану-

вав фашизм (Італія, Німеччина, Угорщина, Болгарія, Фінляндія) або де була німецька, італійська або угорська окупація (Франція, Бельгія, Голландія, Норвегія, Данія, Польща, Чехословаччина, Югославія, Греція тощо) [4].

Отже, американські лідери, налякані примарою агресивного комунізму, поклалися на економічну дипломатію у спробі відвести цю загрозу. Зрозуміло, що ніхто у Вашингтоні у травні 1947 року не побоювався, що найближчим часом радянські танки ввійдуть у Париж або Рим. Однак, як вказував очолюваний Джорджем Кенаном Комітет планування політики США, «у результаті економічного безладу... європейське суспільство легко може стати об'єктом експлуатації з боку всіляких тоталітарних рухів». Інакше кажучи, голодні, страждаючі виборці можуть проголосувати за прихід до влади комуністичних урядів. План Маршалла, писав Кенан у грудні 1947 року, стане ефективним зняряддям у стратегії стримування комунізму [16, с. 164–165].

Таким чином, допомога за Планом Маршалла мала не тільки економічне, а й політичне значення. План Маршалла був життєво важливий з тієї причини, що сприяв економічному росту без зниження заробітної плати.

На початку 30-х років від економічної кризи в Європі виграли праві сили. У 1947 році це були б комуністи, особливо в таких ключових країнах, як Франція й Італія. Перспектива американської допомоги спонукала лівоцентристські сили в обох країнах порвати з комуністами, а у випадку Франції, і з радянською зовнішньою політикою [15, с. 181]. Той факт, що за допомогою Плану Маршалла вдалося запобігти включенню Західної Європи в комуністичний блок, переконав творців американської політики, що дипломатичні проблеми можна розв'язувати економічними методами.

Американські офіційні особи вважали також, що вміла економічна дипломатія підсилить міжнародний вплив США. Хоча обіцянки допомогти і не змогли змінити політику Радянського Союзу, американські політики, як і раніше, були переконані, що економічна допомога може обернутися дипломатичним успіхом, особливо у стримуванні радянської загрози й сприянні становленню єдності європейських держав. Переваги європейської інтеграції обговорювалися по обидва боки Атлантики ще в період між двома світовими війнами, а після 1945 року підтримка американцями об'єднання Європи підсилася. Провідний представник республіканської партії, що виступав з питань міжнародних відносин, Джон Фостер Даллес, ратував за «відновлення Європи на федеративній основі й за встановлення зв'язків між цією федерацією і децентралізованою німецькою конфедерацією» [16, с. 165].

У цій промові Даллес наголосив, що європейська інтеграція забезпечила б стабільну основу для відновлення Німеччини та розвіяла б побоювання Франції щодо відродження німецького експансіонізму. Більше того, інтеграція, спочатку економічна, а потім і політична, могла б скоротити витрати Сполучених Штатів на відновлення європейської економіки, зв'язуючи при цьому колишніх супротивників узамі, які їм пізніше було б важко розірвати [16, с. 165].

Грандіозними задумами адміністрації Г. Трумена пояснюється й рішення запропонувати допомогу всім без винятку європейським країнам, зокрема Радянському Союзу й залежним від нього державам. Державний департамент США знав, що Конгрес ніколи не затвердить надання допомоги Радянському Союзу, і, незважаючи на оптимістичне в цілому відношення американських офіційних осіб до можливого використання допомоги як важелю впливу, вони вже не мали ілюзій відносно того, що така допомога приведе до зміни курсу радянської політики. Як зазначав один із експертів Держдепартаменту: «Ми робили ставку на те, що Радянський Союз не зможе приєднатися до Плану, а ми підвищимо свій престиж, пропонуючи допомогу всім без винятку європейцям, а Радянський Союз сам виявиться винуватий, що відмовився від допомоги» [16, с. 165].

Відіграли своє значення у Плані Маршалла й міркування внутрішньої політики США. На початку 1947 року економічні показники свідчили про певний спад в економіці Сполучених Штатів. Коли з Європи почали надходити звістки про все більші проблеми, економісти Державного Департаменту стали побоюватися, що у разі збігу за часом економічного спаду зі зменшенням експорту в Європу, наслідки цього для економіки США будуть серйозними. Помічник Держсекретаря з питань економіки Вільям Л. Клейтон висловився: «Давайте насамперед визнаємо, що наша мета у своїй основі диктується потребами й інтересами Сполучених Штатів. Нам потрібні ринки – великі ринки – щоб купувати і продавати» [16, с. 165].

Слід зазначити, що творці Плану Маршалла застосовували економічні методи для розв'язання економічних проблем, які дійсно спрацьовували у цій ситуації. Західна Європа була ідеальною ареною для реалізації американського підходу. Урядові структури, інфраструктура, кваліфікована робоча сила – усе це вже існувало. Як наголошував колишній канцлер Німеччини Гельмут Шмідт, План Маршалла навряд чи може служити зразком для розв'язання проблем, що постають сьогодні перед країнами третього світу. «За останні 50 років, – писав він, – розвинені країни витратили величезні кошти на надання

допомоги країнам, що розвиваються. Всесвітній Банк також діяв надзвичайно активно, однак, за окремими винятками, ці зусилля не увінчалися успіхом. Гігантські міста, де панують убогість і насильство, ростуть, як гриби, в усьому світі. Допомога в рамках Плану Маршалла виявилася успішною тому, що Європа мала давні традиції підприємництва, ділової кмітливості, високий рівень освіченості населення й технологічних знань поряд з індустріальним потенціалом. Жоден План Маршалла не може виявитися успішним там, де відсутні ці передумови» [17, с. 218].

Економічне становище й безпека Західної Європи у період з 1948 по 1951 роки зазнали корінних змін не тільки завдяки Плану Маршалла. Допомога за Програмою європейського відновлення стала надходити тільки з середини 1948 року, а до цього часу процес європейського відновлення вже розпочався. За вдалим висловленням американського дослідника Чарльза Мейєра, допомога, що надходила відповідно до Плану Маршалла спрацювала як «казкове масло – але не пальне – для двигуна, забезпечивши плавну роботу машини, що в іншому випадку стопорилася б і буксувала» [15, с. 180].

Програма європейського відновлення розвинула велику міжнародну пропагандистську кампанію, що фінансувалася завдяки надходженням від здійснення Плану. Кампанія відбувалася, насамперед у Франції, Західній Німеччині й Італії. Так, Вашингтон закликав Рим використовувати усі можливі кошти, щоб залучити на свій бік кожного Джованні біля верстата й кожного Джузеппе у полі. Середнього італійця переконували у тому, що цей план належить не тільки містерові Маршаллу, а й йому, причому особлива увага приділялася роботі із профспілками й ключовими категоріями населення, таким, як матері з дітьми. Робилося це з наміром не просто рекламувати допомогу за Планом Маршалла, а й проповідувати покладені в її основу принципи продуктивності й росту економіки. До кінця 1950 року було випущено 40 фільмів про План Маршалла, які демонструвалися в міських кінотеатрах і на пересувних кіноустановках, а 6,7 мільйона італійців відвідали спеціалізовані виставки. Хитросплетіння, пов'язані з виторгом від Плану, роз'яснялися на цих виставках за допомогою зображень величезного сейфа, з якого по конвеєру виходили й каскадом сипалися тисячолірні банкноти, що перетворювалися на моделі проектів, для здійснення яких вони спрямовувалися [15, с. 181]. Ця кампанія дала змогу зрозуміти, чому План Маршалла здавався його сучасникам такою епохальною подією й чому ми продовжуємо цікавитися ним сьогодні. Враження від успіху було не менш важливим, ніж сам успіх.

За період з 1948 по 1951 рік Сполучені Штати спрямували у Західну Європу приблизно 13 мільярдів доларів. З 1948 року й до смерті Сталіна у 1953 році Радянський Союз «викачав» зі Східної Європи приблизно 14 мільярдів доларів. Без сумніву, це красномовна статистика [15, с. 182].

За час здійснення Програми європейського відновлення, валовий національний продукт країн Західної Європи зріс у сукупності на 32 %, обсяг сільськогосподарського виробництва на 11 % перевищив довоєнний рівень, а промислове виробництво збільшилося порівняно з 1938 роком на 40 %.

Приблизно дві третини допомоги в рамках Плану Маршалла одержали чотири країни: майже чверть – Великобританія, одну п'яту – Франція, і приблизно по одній десятій – Італія й Західна Німеччина. Однак з розрахунку на душу населення найбільше допомоги отримали Норвегія й Австрія, де на людину приходилося більше 130 доларів, асигнованих у рамках Плану Маршалла, тоді як у Західній Німеччині на душу населення припадало лише 19 доларів. Разом різнилися й форми допомоги. Сорок % імпорту у Великобританію за Програмою європейського відновлення становили продовольство, паливо і добрива. Продовольство складало також значну частку допомоги для Німеччини, Австрії й Ірландії. Однак багато країн Європи більше 20 % допомоги отримували автомобілями, верстатами, залізом й сталлю. Загалом, значення продовольчої допомоги після 1949 року зменшилося. Різні країни по-різному використали також виторг, отриманий урядами за рахунок продажу товарів, що надійшли в рамках Програми європейського відновлення. Вашингтон хотів, щоб ці кошти виділялися на конкретні цілі. Так, Великобританія й Норвегія направляли ці фонди майже цілком на погашення заборгованостей, але вони значною мірою використовувалися як капіталовкладення в Італії, Західній Німеччині й особливо у Франції [15, с. 181].

Завдяки фінансовій могутності Америки, асигнування були безболісні для самих США і навіть принесли значні прибутки деяким галузям промисловості й сільського господарства. Економічна дипломатія спрацювала на користь як Сполученим Штатам, так і Західній Європі.

Здійснення Плану Маршалла сприяло консолідації правих сил у країнах Західної Європи і створило передумови для утворення політичного союзу тих держав, що брали в ньому участь. Цей План став важливим підґрунтям євроатлантичної інтеграції. На початку 1948 р. керівники Великобританії і Франції рішуче підтримували підписання військової угоди між США і Західною Європою, а також постійну присутність

американських військ у Старому Світі. Новий військово-політичний альянс, покликаний протистояти Радянському Союзу і комуністичній загрозі, було створено 4 квітня 1949 р.

Отже, План Маршалла безпосередньо пов'язаний з утворенням Організації Північноатлантичного договору. Цей аспект є одним з найважливіших, хоча його безпосереднім результатом був фактичний розділ Європи на два табори.

Водночас США здобули наймогутнішого союзника у «холодній війні», зміцнивши й відтворивши його за власним зразком, що, в остаточному підсумку, визначило глобальне протистояння наддержав. План Маршалла став стартом і для європейської інтеграції, яка на багато років визначила історичний післявоєнний розвиток регіону. Безумовно, ця цікава тема може стати предметом окремого дослідження.

1. Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки : національний та міжнародний аспекти : [монографія] / О. С. Бодрук – К. : НІПМБ, 2001. – 300 с.
2. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Жан-Батіст Дюрозель. – К. : Основи, 1995. – 903 с.
3. Зовнішня політика України – 2006 : стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / [за ред. Г. М. Перепелиці]. – К. : ВД «Стилос», 2007. – 272 с.
4. История холодной войны [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coldwar.ru>. – Назва з екрана.
5. Кальвокорресси П. Мировая политика 1945–2000 : в 2 кн. / Питер Кальвокорресси ; [пер. с англ.]. – М. : Международные отношения, 2003. – Кн. 1 – 594 с.
6. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер ; [пер. с англ.]. – М. : Ладомир, 1997. – 848 с.
7. Морозов К. Шлях до Альянсу / К. Морозов // Євроатлантика. – 2005. – № 1. – С. 20–28.
8. Палій О. Навіщо Україні НАТО? / О. Палій – К. : Дніпро, 2006. – 144 с.
9. Сіденко В. Р. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України : аналітичне дослідження / В. Р. Сіденко, Г. М. Немиря, Г. М. Перепелиця ; за заг. ред. І. І. Жовкви. – К. : Інститут Євроатлантичного співробітництва, 2007. – 88 с.
10. Сушко О. Демократичні трансформації в процесі підготовки до членства в НАТО / [О. Сушко, С. Сегеда, О. Лісничук та ін.]. – К. : 2002. – 53 с.
11. Тарасюк Б. Інтеграційний вибір українців / Б. Тарасюк // Євроатлантика. – 2006. – № 1. – С. 4–7.
12. Україна на шляху до НАТО : через радикальні реформи до набуття членства / [за ред. Г. М. Перепелиці]. – К. : «Стилос», 2004. – 400 с.
13. Харабан І. А. Система європейської безпеки і напрями воєнно-політичної інтеграції України до її структур : [монографія] / І. А. Харабан. – К. : Варта, 2005. – 544 с.
14. Эннио Ди Нольфо. История международных отношений (1918–1999 гг.) : в 2 т. Т. 2. / Эннио Ди Нольфо; [пер. с итал. Г. М. Михайловой. Т. В. Павловой]. – М. : Логос, 2003. – 744 с.
15. Reynolds D. The European response: Primacy of politics / David Reynolds // Foreign Affairs. – 1997. – Vol. 76. – № 3. – P. 171–184.
16. Kunz D. B. The Marshall Plan reconsidered : a complex of motives / Diane B. Kunz // Foreign Affairs. – 1997. – Vol. 76. – № 3. – P. 162–170.
17. Schmidt H. Miles to go : from American plan to European Union / Helmut Schmidt // Foreign Affairs. – 1997. – Vol. 76. – № 3. – P. 213–221.

O. Poshedin

THE MARSHALL PLAN AS PRECONDITION FOR EURO-ATLANTIC INTEGRATION

The article considers the Marshall Plan as a precondition for the creation of NATO.

Keywords: North Atlantic Treaty Organization, the Marshall Plan, European integration, Euro-Atlantic integration, the Cold War.